

Omer Hamzić

Razvoj zdravstvene djelatnosti u Gračanici - od ambulate do opšte bolnice

Predgovor

Organizacija zdravstvene službe, odnosno zaštite zdravlja ljudi na bilo kojem stupnju historijskog razvoja društva uvijek je bila odraz zdravstvenog stanja ljudske populacije na određenom prostoru s jedne i ekonomskih, socijalnih i kulturnih faktora u nekoj sredini s druge strane. Razvoj medicine i medicinske nauke zavisio je, dakle, od mnogobrojnih vanjskih faktora koje obično tretiramo kao historijski ambijent ili društveno-ekonomsko okruženje u pojedinim fazama razvoja ljudske civilizacije. Tako je bilo moguće da se u nekim zemljama dosta rano razviju medicinske škole i nauke, dok se u drugim taj proces dosta kasno otvarao i sporo odvijao.

Nalazeći se na granici između Istoka i Zapada, Bosna i Hercegovina je oduvijek bila most, a i danas je prostor na kojem se susreću tri velike civilizacije, odnosno tri velike religije. Preko ove zemlje na istok se širila klasična rimsko-grčka medicina, a na zapad, posredstvom Osmanlija i islama – arapska medicinska tradicija i kultura. U oba pravca širile su se i razne epidemije, praćene pokušajima njihovog suzbijanja ili ublažavanja njihovih posljedica. Mnogobrojni arheološki nalazi potvrđuju činjenice o vrlo staroj zdravstvenoj kulturi koja je nekada bila razvijena u našim krajevima.

Danas malo znamo o zdravstvenim prilikama koje su vladale na ovim prostorima u daljoj prošlosti. To se posebno odnosi na razdoblje od 16. do 19. stoljeća kada je Gračanica bila, poslije Zvornika i Tuzle, najveće privredno, kulturno i urbano središte u ovom dijelu Bosne. Samo posredno

doznajemo o promjenama u načinu života naših predaka koji su, prihvatajući islam kao religiju, ušli u jedan sasvim novi kulturno-civilizacijski krug. To će blagotvorno djelovati na poboljšanje higijenskih prilika i zdravstvenu kulturu u našim krajevima (izgradnja vodovoda, javne česme, kopanje bunareva, izgradnja javnih kupatila itd). S druge strane, u narodu su sačuvana predanja o velikim «morijama» i kugama koje su pustošile našima krajevima, ali konkretnih podataka o tome, osim ponekog toponima (Kužno groblje) mi danas nemamo.

Za vrijeme turske vladavine, Gračanica nije bila samo čaršija trgovaca i zanatlija, već i učenih ljudi i mudrih alima. To potvrđuju podaci o njenim medresama, bibliotekama, džamijama... U starim rukopisima na arapskom i perzijskom jeziku, koji su se prepisivali i čuvali u tvrđavi Soko ili ovdašnjim starim džamijama, vjerovatno je bilo i nekih zapisa o liječenju ljudi, o spravljanju lijekova, o ljekovitim i čudotvornim travama, o raznim zapisima i hama-jlijama... Mi danas o tome, nažalost, malo znamo.

O higijensko-zdravstvenim prilikama u samoj kasabi i čaršiji koja je «u tom vremenu i prostoru» važila za čistu urbanu sredinu, govore podaci o njenim česnama i šadrvanima, vodovodu i javnom kupatilu i uopšte o bistrim izvorima oko stare Gračanice (Kamenita voda, Derva, Mahmutovac itd).

Ako objektivnim historijskim okolnostima možemo donekle pravdati to što malo znamo o medicini uopšte, a posebno o liječenju ljudi u gračaničkom kraju u epohama koje su ostale u narodnom pamćenju kao «pusto tursko» - nema nikakvog opravdanja što nam već padaju u zaborav činjenice o razvoju zdravstva iz perioda takozvanog modernog doba. Nažalost, nije bolje stanje ni u nekim drugim oblastima, pa nije ni čudo što smo jedan od najzaboravnijih naroda na ovim prostorima. Stoga

ovakve i slične istraživačke projekte, posebno na takozvanom lokalnom «mikro-planu» treba procjenjivati upravo polazeći od «takvog stanja stvari». Iako je odavno postojala ideja da se napiše i «stavi među koricu» mala hronika gračaničkog zdravstva, u kojoj bi se trajno zabilježile osnovne činjenice o razvoju ove djelatnosti na prostoru nekadašnjeg sreza Gračanica, prošlo je relativno dosta vremena do njene konačne materijalizacije. Ideja je sazrela krajem 1999. godine, upravo u jeku najvećih priprema za otvaranje Opšte bolnice u Gračanici, koja predstavlja prekretnicu u razvoju zdravstva na gračaničkoj opštini. Objavljivanjem ovog istraživanja upravo se označava kvalitetno novi iskorak u ovoj djelatnosti koja, bar što se tiče Gračanice, sa otvaranjem Opšte bolnice, podvlači crtu svoje zrelosti.

Razvoj zdravstva na području današnje opštine Gračanica i šire odvijao se u skladu sa razvojem opštih historijskih i društveno-ekonomskih prilika u širem okruženju, posebno u Bosni i Hercegovini. Takozvano moderno doba u razvoju ove kao i mnogih drugih djelatnosti na ovim prostorima, počinje sa uspostavljanjem austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini 1878. godine. Od tada pa do danas ova djelatnost prolazi kroz nekoliko svojih razvojnih etapa. Vremensko razdoblje prve etape počinje nakon dolaska prvog školaranog ljekara na stalni rad u Gračanicu, 1895. godine, i otvaranja prve moderne ambulante u ovoj čaršiji i traje sve do osnivanja Doma zdravlja 1952. odnosno 1953. godine. Ovu etapu obilježila je mala zdravstvena ambulanta, koja je skoro 60 godina pružala zdravstvenu zaštitu stanovništvu tadašnjeg gračaničkog sreza. Druga etapa obuhvata period od 1952. do 1992 godine, to jest razdoblje stasanja i izrastanja Doma zdravlja u jednu od najrazvijenijih zdravstvenih ustanova tog ranga u Bosni i Hercegovini. To je, uslovno rečeno, etapa Doma zdravlja. Treća etapa

obuhvata ratni period (1992-1995) i poslijeratni oporavak, koji se završava osnivanjem Opšte bolnice u Gračanici, polovinom marta 2000. godine, odnosno njenim registrovanjem i formalno-pravnim zaokruživanjem krajem 2000. godine.

Tokom rata (1992-1995) gračanički ljekari su ispunili sve zadatke koje su im postavili organizatori otpora i odbrane Gračanice. Ratna bolnica nije bila samo vojno-medicinska ustanova visokog profesionalnog ranga, već i značajan faktor očuvanja morala kako boraca na linijama odbrane, tako i civilnog stanovništva kojem su vrata bolnice bila širom otvorena.

U okviru navedenih vremenskih etapa, posebno se ističe period od 1979. godine, kad se radilo na realizaciji ambicioznih programa dugoročnog razvoja zdravstva na opštini. Dominirala je izgradnja novog dispanzersko-dijagnostičkog objekta u Gračanici, koja će se završiti 1982. godine, a finansirat će se iz udruženih sredstava na opštini, sredstvima socijalnog osiguranja, samodoprinosu itd. Osim toga, izvršena je dogradnja objekta Zdravstvene stanice u Bosanskom Petrovom Selu, te izgradnja mikro-zdravstvenih stanica u Lukavici, Doborovcima i Donjoj Orahovici. Osposobljeno je nekoliko seoskih zdravstvenih ambulanti, otvorene ambulan-te u nekoliko preduzeća, Srednjoškolskom centru u Gračanici itd.

Uspoređujući opšte stanje i stepen razvoja zdravstva, te ukupne higijensko-epidemiološke prilike na ovom području odmah nakon završetka Drugog svjetskog rata i dostignuti nivo zdravstvene zaštite stanovništva, prije, ali i poslije izvršene agresije na Bosnu i Hercegovinu, 1992. godine, moguće je sagledati ogroman civilizacijski korak učinjen na ovom području u drugoj polovini 20. stoljeća. Zdravstvo se razvijalo ubrzanim tempom – od male gradske, odnosno sreske zdravstvene ambulante sa jednim ili dva ljekara do moderno opremljenog doma zdravlja, odnosno Op-

šte bolnice sa više od dvije stotine medicinskih radnika, od kojih 40 ljekara raznih specijalnosti i više od 6.000 kvadratnih metara poslovnog prostora.

Cjelokupan razvoj zdravstva nosili su oni koje uopšteno zovemo zdravstveni radnici, a posebno ljekari kao stupovi tog procesa. Po nekoj statistici Doma zdravlja, od 1895. do 2000. godine kroz ovu instituciju prošlo je 165 ljekara. Mnogi su se samo kraće vrijeme zadržavali u Gračanici – koja im je bila samo jedna, najčešće prva, etapa u životnoj i radnoj karijeri. Drugi su se trajno vezali za Gračanicu, našavši u njoj svoj novi zavičaj. Prvi ljekar Gračanlija bio je dr. Avdo Prohić koji je svoju karijeru počeo u Gračanici 1931. godine. Plejada domaćih ljekara stasala je tek šezdesetih godina i kasnije. Oni čine današnju kadrovsku osnovu gračaničkog zdravstva.

Iako su ovakvi i slični radovi obično opterećeni određenim «prigodničarskim» slabostima i nedostacima, oni ipak, razgone tamu našeg neznanja o nekim važnim pojavama i procesima u prošlosti i uče nas kako treba raditi, odnosno ne raditi, donose iskustva minulih generacija koja mogu biti od velike važnosti za našu budućnost. Donoseći najvažnije podatke o razvoju zdravstvene službe od najstarijih vremena do danas (ma koliko nepotpuno), pokušali smo prepoznati jednu civilizacijsku i kulturološku vertikalu ovog prostora koji je imao onoliko medicine koliko je imao civilizacije. O higijensko-zdravstvenim prilikama u pojedinim periodima ne može se govoriti bez sagledavanja kulture stanovanja, ishrane, življenja, ponašanja itd. Činjenice iz bliže prošlosti (o bolestima koje smo već zaboravili, o nekadašnjim stanovima, ognjištima, ušljivostima, higijeni) za mlađe generacije mogu biti neshvatljive. One su, međutim, dio naše prošlosti i mogu odlično poslužiti u traženju odgovora na pitanja – odakle smo pošli i jesmo li mogli više i bolje. Ukoliko posluži kao podloga za neka ozbiljnija

istraživanja ne samo ove oblasti, već i još nekih socio-kulturoloških fenomena na području gračaničke opštine, čitav ovaj posao oko pisanja i objavljivanja historijata gračaničkog zdravstva imat će svoj puni smisao i opravdanje.

I dio

Zdravstvene prilike na području Gračanice prije formiranja Doma zdravlja

Neki tragovi iz srednjeg vijeka

U kasnom srednjem vijeku, prije dolaska Turaka, Gračanica se razvijala kao srednjovjekovno rudarsko naselje na raskršnici puteva koji dolinom Spreče vode iz dobojskog kastruma (srednjovjekovne tvrđave) ka Tuzli i iz doline Spreče, preko zapadnih padina Ozrena i Sprečkog polja na sjever, ka Brčkom i Savi. Stoga historičari zaključuju da je Gračanica u tom vremenu živjela intenzivnim životom. Blizina utvrđenih gradova srednjovjekovne Bosne – Sokola, Srebrenika, Doboja, Gradačca i Dobora pozitivno je utjecala na razvitak zanatstva i trgovina kao i na opštekulturne, pa i na zdravstvene prilike u ovom kraju.

Česte zaraze i epidemije ponekad su zatirale skoro cjelokupno stanovništvo. U narodu se vjerovalo (a i danas se susreću takva vjerovanja) da su bolesti božje davanje, da se ljudi njima kažnjavaju. Uzročnici i prenosioci bolesti personificirani su u narodnom vjerovanju kao đavoli, demoni, zle vile, vještice. Pošto nije bilo ni lijekova, niti ljekara, narod se obraćao za pomoć sveštenim licima, gatarama i vječarima, vjerujući da mogu pomoći molitvama, gatkama i vradžbinama.

Visoki feudalci i njihovi najbliži tražili su pomoć u susjednim zemljama koje su imale razvijenije zdravstvo i profesionalne vidare. Navodimo primjer nekih članova poznate vlastelinske porodice Zlatonos-

vića iz doline Spreče, koji su se tri puta obraćali Dubrovčanima da im pošalju liječnike. Posljednji puta Dubrovčani su im pozitivno odgovorili 2.2.1435. godine. Osim ljekara Dubrovčani su u Bosnu slali i bunarske majstore, između ostalih i jednom vojvodi iz spomenutih Zlatonosovića u Spreči.¹ Pojedini feudalci iz ovih krajeva tražili su ljekarsku pomoć i po Ugarskoj, koja je pod svojom vlašću duže ili kraće vrijeme držala spomenute gradove u sjeveroistočnoj Bosni, među kojima i Sokol.

Higijensko-zdravstvene prilike za vrijeme turske uprave

Između 1512. i 1520. godine, turska vojska prodire na sjever i konačno zauzima utvrđene gradove Srebrenik, Sokol i Tešanj. Time je označen kraj Srebreničke banovine, koja je egzistirala više od 50 godina nakon propasti Bosanskog kraljevstva i štitila ugarske posjede od nasrtaja turskih akindžija. Pošto su zaposjeli Soko i druge spomenute gradove, čitav prostor sjeverno od Spreče i istočno od Bosne Turci su pripojili Zvorničkom sandžaku, koji se prostirao s obje strane rijeke Drine. Sjeverno od Spreče uspostavljene su sljedeće nahije: Smoluća, Srebrenik, Nenavište (Gradačac) i Sokol. Nahiji Sokol pripadala su sljedeća naselja: Gračanica, varoš grada Sokola, Drenovac, Orahovica, Donja i Gornja Lohinja, Stipana Polje, Brijesnica, Klokotnica, Stanska Rika (Stanić Rijeka), Svjetlića, Donja Lukavica, Sjenina, Paležnica, Grapska, Međeda i Zelinja. Nahiji Smoluća pripadala je Miričina i nekoliko drugih naselja istočno od brda Ratiš.

U ove krajeve Turci donose islam kao novu religiju i jedno potpuno novo državno i društveno uređenje, zasnovano na učenju islama. Na širem prostoru sjeveroistočne Bosne pa i u okolini Gračanice, stanovništvo masovno prelazi na islam, kako starosjedičko tako i doseljeno. U nahiji Sokol samo u razdoblju od 1533. do 1548. godine procent muslimanskog stanovništva povećava se sa 34,6 % na 51 %, u samoj Gračanici i do 70 %. Na cijeloj nahiji popisane su 884 kuće, od kojih 454 muslimanske i 435 hrišćanskih.² U tom procesu dolazi do promjena u oblasti stanovanja, ishrane, lične higijene, liječenja, te u drugim područjima javnog, ekonomskog, društvenog i socijalnog života stanovništva. Islam propisuje održavanje lične higijene na visokom nivou. Potreba za ritualnim pranjem i kupanjem iznjedrila je kult vode koji je vladao i vlada u islamskom svijetu.³ Vrlo rano podižu se javne česme, kopaju bunarevi, grade prvi vodovodi, podižu hamami (javna kupatila), kuće se opremaju hamamdžicima itd. U kupatilima se njegovala čistoća tijela i liječile neke bolesti.

Prema profesoru Kreševljakoviću, koncem 16. i početkom 17. stoljeća, u Sarajevu je bilo 8 javnih kupatila, u Foči i Travniku po 4, u Mostaru i Banja Luci po dva. U još nekoliko bosanskih gradova, među kojima se spominje i Gračanica bilo je po jedno javno kupatilo.⁴ Gračanički hamam nalazio se između sahat-kule i sadašnje zgrade iznad Tihića kuće. Za to kupatilo vezuje se i gradnja prvog javnog vodovoda u Gračanici, u prvoj polovini 17. stoljeća, mnogo pr-

¹ Risto Jeremić, *Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austrougarskom*, Biblioteka Srpskog lekarskog društva br. 8, Naučna knjiga, Beograd, 1951. godine, str. 7

² Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u 16. vijeku*, «Svjetlost», Sarajevo, 1975, str. 137.

³ Dr. Faruk Konjodžić, *Utjecaj islama na razvoj zdravstvenih prilika u svijetu i Bosni, Savjetovanje «Doprinos islamske tradicije razvitku medicinskih znanosti»*, (priredio dr. Izet Mašić), Avicena Sarajevo, 1998, str. 89

⁴ Hamdija Kreševljaković, *Hamami (javna kupatila) u Bosni i Hercegovini 1462 – 1916*. Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, Beograd, 1937, str. 26

ije Karlovačkog mira (1669) i uspostavljanja austro-turske granice na Savi, kada su u Gračanicu doselili mnogi Bošnjaci iz Mađarske, Slavonije i Srema, među kojima i čuveni Ahmed-paša Budimlija, utemeljitelj sadašnje gračaničke čaršije. Drugi vodovod je doveden nešto prije 1800. godine za potrebe nove medrese koju je sagradio Osman-kapetan Gradašćević, otac čuvenog Zmaja od Bosne.⁵

I pored znatnog poboljšanja opštih higijenskih prilika, Bosna kao granična zemlja velike Osmanske imperije nije mogla biti pošteđena velikih epidemija i zaraza, naročito poslije dugotrajnih ratova, pustošenja, gladnih godina. Tokom 17. i 18. stoljeća u dolini Spreče harale su razne bolesti, ali njihovi nazivi nisu zabilježeni. Na širem području Gračanice stari hroničari spominju: dizenteriju, difteriju, malariju, variolu, tifus, a od 1831. godine pridružila im se i azijska kolera, nešto kasnije i sifilis, u narodu poznat kao «frenjak», francuska bolest. O raširenosti kuge na ovom području govore mnogi lokaliteti koje narod i danas zove kužno groblje.⁶ Protiv ovih oboljenja preduzimane su i «adekvatne» mjere njihovog suzbijanja i liječenja. Kako nije bilo ljekara, narod je upotrebljavao «svoje lijekove», koje su spremali razni vidari i vidarice, sveštena lica itd. Pojavljivali su se razni samouci koji su prenosili iskustva u liječenju narodnim lijekovima s koljena na koljeno. Oni koji su

bili pismeni služili su se takozvanim ljekarušama u kojima su bile upisane bolesti bez sistema i lijekovi kojima se one liječe, upute za liječenje, te način upotrebe lijekova. Najviše su ih pisali i njima se služili katolički sveštenici – franjevci. U Bosni i Hercegovini poznate su ljekaruše: banjolučka, moštarska, fojnička, tešanjaska itd. Pored franjevaca, liječenjem su se bavili i neki stranci (najviše Španjolci), koji su služili kao pomoćnici i laboranti u turskim vojnim apotekama. U većim jedinicama služili su školovani ljekari, takode stranci. Profesor Kreševljaković navodi da su berberi po većim bosanskim kasabama, uz svoj zanat, često bili i liječnici i drogeristi i apotekari. Oni su liječili hirurške i venerične bolesti, vadili zube, puštali krv, pravili mehleme i hapove itd. Takvih berbera bilo je i po gračaničkoj čaršiji.⁷ Među vidarima, naročito po selima, bilo je raznih vještaka za kostolome i iščašenja, za liječenje od zmijskog ujeda, bjesnila itd. Pošto nije bilo školovanih liječnika niti organizovanih bolnica, zdravstveno stanje stanovništva bilo je veoma teško. Bolesnici su se uglavnom liječili po kućama, u okviru domaćinstava i strogo zatvorenih porodica.

Otvaranje azila za duševne bolesnike u Hadži Sinanovoj tekiji u Sarajevu 1787. godine, mnogi hroničari označavaju kao početak organizovane zdravstvene službe u Bosni i Hercegovini. Za razliku od prakse u zapadnoevropskim bolnicama - vezivan-

⁵ Osman Delić, *Prvi vodovodi i hamami u Gračanicu*, Gračanički glasnik broj 2, Gračanica 1996, str 31

⁶ Umrle od kuge nisu sahranjivali po obredu i načinu kakav je bio uobičajen za sve druge mrtvace. Najčešće su takvi mrtvaci bili zakopavani izvan zvaničnog groblja, na posebnim mjestima koja je narod prozvaio kužno groblja (P. Živković, Ž. Kostić, V. Stalić, *Velika epidemija kuge 1742-43. godine u bivšoj župi Kraljeva Sutjeska*, Socijalna medicina, Časopis za pitanja unapređenja zdravstvene zaštite, godina XXVI, br. 5 i 6, Sarajevo, 199, str. 333.). Za epidemiju kuge na području Gračanice vezano je i narodno ime mahale Omerbašići u Babićima koju mnogi još uvijek zovu Klebec. Prema predanju u toj mahali, bježeći ispred pasa, kuga se «nabola» na tup naž koji narod u ovom kraju zove kleba (Omer Hamzić, Rusmir Djedović, *Babićani ispod Sijedog krša*, Gračanički glasnik broj 1, Gračanica, 1996, str. 34.)

⁷ Čuveni gračanički brico rahm. Hasan Kuduzović bio je poznat po «lahkoj ruci» prilikom vađenja zuba

ja, fizičkog kažnjavanja i stroge izolacije bolesnika - u spomenutoj tekiji duševne bolesnike su liječili molitvama koje su, ustvari, u nekom smislu bile prilagođene psihoterapije.⁸ Prve zdravstvene ustanove u Bosni i Hercegovini bile su apoteke, a prvi kvalifikovani zdravstveni kadrovi - apotekari, uglavnom stranci. Prvi školovani liječnici bili su franjevci, koji su u svojim samostanima liječili bolesnike, prevodili ljekaruše, osnivali medicinske biblioteke. Tek u drugoj polovini 19. stoljeća u Bosnu dolaze strani liječnici, a domaći ljudi odlaze na medicinske nauke u Istanbul, Beč, Petrograd. Posebne zasluge za brži razvoj medicine i poboljšanje zdravstvenih prilika u Bosni i Hercegovini pripadaju dr. Josefu Kečetu, koji je došao u Sarajevo 1864. godine i uspio nagovoriti tadašnjeg bosanskog valiju Topal Osman-pašu da počne gradnju prve moderne bolnice u Sarajevu.⁹

Posebno mjesto historiji zdravstva na širem tuzlanskom području ima Mehmed ef. Šerbić, koji je po nalogu pomenutog bosanskog valije upućen na školovanje u Istanbul prije otvaranja Vakufske bolnice u Sarajevu 1866. godine. Nakon završenog školovanja Šerbić je više od 40 godina službovao kao prvi liječnik Vakufske bolnice u Tuzli. Uživao je veliki ugled i povjerenje svojih sugrađana. Jedan njegov lijek i danas je poznat među starijim ljekarima i građanima Tuzle i Sarajeva kao «Šerbin iladž». Kao ljekar vjerovatno je dola-

zio u Gračanicu ili je u Tuzlanskoj bolnici liječio i neke pacijente iz ovoga kraja, ali o tome nema pouzdanih podataka.

Zdravstvo Gračanice za vrijeme Austro-Ugarske

Nakon Berlinskog kongresa i izvršene okupacije Bosne i Hercegovine, 1878. godine, austrougarske okupacione vlasti zatekle su u ovoj zemlji krajnje loše socijalno-ekonomsko stanje, opštekulturnu zaostalost i zdravstvenu neprosvijećenost stanovništva, te nesređene zdravstvene prilike. Radila je svega jedna bolnica i nekoliko školovanih ljekara. Prema službenim podacima iz 1875. godine, opšta smrtnost stanovništva u Bosni i Hercegovini bila je 24,4 promila, a smrtnost novorođenčadi čak 261,8 promila.¹⁰ Harale su i dalje razne epidemije i masovna oboljenja. Uz središnje opšteg stanja u Bosni i Hercegovini (uprava, saobraćajnice, gospodarstvo, školstvo), nova vlast je preduzimala opsežne mjere i na organizaciji moderne zdravstvene djelatnosti u ovoj zemlji.

Austro-Ugarska je u osnovi zadržala zatečenu administrativno-teritorijalnu podjelu, pa je Gračanica ostala u izvorničkom okrugu (sandžaku), kao sjedište kotara (bivše turske kaze). Gračaničkom kotaru pripadalo je jedno gradsko naselje i 36 sela - sjeverno od Spreče do vrha Trebave, na istoku do Miričine, sjeveroistoku do rijeke Tinje i na zapadu do rijeke Bosne.¹¹ Grani-

⁸ Dr. Faruk Konjodžić, n.č. str. 89.

⁹ Bosanski valija Topal Osman-paša lično je otvorio bolnicu 8.10.1866. godine. Bolnica sa apotekom izgrađena je sredstvima Gazi-Husrevbegovog vakufa, imala je dva odjeljenja, muško i žensko, sa 30 postelja, jednog stalnog ljekara i jednog apotekara (Dr. Izet Mašić, *Zemaljska bolnica u Sarajevu, Avicena, sarajevo, 1994, str. 96*)

¹⁰ Dr. Izet Mašić, *Zemaljska bolnica u Sarajevu, Avicena Sarajevo, 1994, str. 96*

¹¹ U austrougarskoj statistici ta su naselja zapisana sljedećim redoslijedom: Babići, Babunovići, Brijesnica, Bušletići, Čekanići, Čivčije, Doborovci, Džakule, Grapska Srpska, Grapska Turska, Gračanica, Klokočina, Kostajnica, Kozuhe, Lendići, Lohinja Srpska, Lohinja Turska, Lukavica, Malešići Srpski, Malešići Turski, Orahovica, Osječani Donji, Osječani Gornji, Paležnica, Piskavica, Poturice, Rapatnica, Sjenina, Škrahovica, Skopovac, Sladna, Sokol, Stanić Rijeka, Stjepan Polje, Svjetlića, Špionica, Vranovići.

ca gračaničkog kotara prvi put je «prešla» na lijevu stranu Spreče nešto prije 1885. godine, kada su ovom kotaru pripojena i neka ozrenska sela, koja će ostati u sastavu gračaničkog sreza ili opštine sve do 1992. godine. Prema prvom austrougarskom popisu, 1879. godine, na prostoru gračaničkog kotara bilo je 19.611 stanovnika (od čega 12.075 muslimana i 6.938 pravoslavnih) i 3.322 domaćinstva. Gračanica je imala 3.012 stanovnika i 613 kuća. U narednim godinama izrasta u moderniju čaršiju koja će do kraja vijeka premašiti 4.000 stanovnika.

Stanje higijene i vodosnabdijevanja

Za razliku od drugih sličnih kasaba iz tog doba, izvori pitke vode u Gračanici racionalno su korišteni i održavani u relativno dobrom stanju. Za vrijeme velikih suša Gračanlije su ipak morali koristiti

neki bili javni: na žitnoj pijaci (današnji park u centru Gračanice) i u parku ispred zgrade kotarske uprave (zgrada opštine).

Poslije 1900. godine gradska opština u Gračanici počinje izdvajati značajnija budžetska sredstva za održavanje čistoće grada, za uređenje korita Sokoluše, za uređenje pijace itd. Pozamašna sredstva izdvajaju se za održavanje školske zgrade, za besplatno liječenje siromašnog stanovništva i za besplatne lijekove siromašnim građanima. Prema podacima za 1903. godinu, budžetska «stavka» za nabavku lijekova u ambulanti iznosila je 1.360 kruna, a za liječenje bolesnika 420 kruna. Radi usporedbe donosimo sljedeće podatke: za izdržavanje osnovne škole bilo je planirano 8.619 kruna, za regulaciju Sokoluše 20.000 kruna, dok je čitav Budežt za tu godinu bio «težak» oko 35.000 kruna. U narednim godinama budžetska sredstva za ambulantne troškove i lijekove rasla su brže u odnosu na ostale izdatke.

Japaga nekada, otvoreni kanal u centru Gračanice

vodu iz korita rijeke Sokoluše, koja nije bila zagađena kao danas. Gračanica je imala i dva vodovoda manjeg kapaciteta za potrebe javnog kupatila i javne česme ispred Murat-kapetanove medrese. Voda za piće uzimala se najviše sa izvorskih česama po mahalama ili rjeđe iz bunareva, od kojih su

Iako se vlast trudila da komunalno-higijenske prilike u gradu dovede u red, opšte stanje vrlo sporo se mijenjalo, pa će Gračanica ipak još dugo nositi obilježja opšte zaostalosti iz turskog perioda. Kritikujući opštinsko poglavarstvo, autor jednog izvještaja iz 1911. godine skreće pažnju na nekoliko karakterističnih detalja tadašnje gradske

higijene: «Ne održava se čistoća, nema dovoljno širokih kanala u koje bi se mogla sliti kišnica. Kad nastanu velike kiše, glavna ulica koja ide kroz čaršiju i donji dio varoši do Sokoluše budu pod vodom jer su kanali premaleni. U najvećem dijelu varoši ne može se proći od gliba kada je kiša. Varoš

se osvjetljava prostim fenjerima, slabo i ne svuda podjednako. (...) U čitavoj varoši nema opštinskog nužnika.»¹²

Prvi ljekari na stalnom radu u Gračanici

Nove vlasti preduzimaju opsežne mjere na suzbijanju zaraznih bolesti, epidemija, nadriječarstva itd. Organizuju se prvi oblici sanitetske službe na novim modernim osnovama. Sanitetski odsjek pri Zemaljskoj vladi počinje djelovati već od kraja oktobra 1878. godine, uspostavlja se sanitetska policija, kotarski i opštinski saniteti, opštinske komisije itd. Međutim, zbog nedostatka kadrova mnoga kotarska i opštinska liječnička mjesta još dugo ostaju nepopunjena. Do 1891. godine tek u 20 od ukupno 54 kotarska mjesta postavljeni su kotarski liječnici. U čitavoj Bosni i Hercegovini bilo je svega 29 civilnih ljekara, dvije godine kasnije 45, uključujući i vojne, redarstvene i privatne.

U periodu od 1878. do 1918. godine gradske bolnice otvorene su u sljedećim gradovima: Banja Luci, Bihaću, Travniku, Tuzli i Mostaru. Kotarske bolnice imali su sljedeći gradovi: Prijedor, Bosanski Novi, Derventa, Livno, Višegrad, Konjic, Foča, Srebrenica, Bijeljina, Brčko, Zenica i Trebinje. Do 1914. godine formirane su 43 opštinske ambulante i 48 javnih apoteka. Krajem austrougarske uprave kapacitet svih bolnica u BiH kretao se oko 500 bolesničkih kreveta. Radila su 234 ljekara (među kojima je 71 Bosanac), 74 magistra farmacije i 114 babica. Osim niže babičke škole u Sarajevu, u tom periodu BiH nije imala drugih edukativnih medicinskih ustanova.¹³

Ne zna se tačno kada je počela sa radom prva opštinska ambulanta u Gračanici. U jednom svom rukopisu rahm. Osman Delić tvrdi da se to dogodilo oko 1890. godine. Tvrdi temelji na osnovu provjerenog podatka da je u Gračanici od 1891. godine povremeno ordinirao okružni liječnik dr. Jovan Duler, koji je bio na stalnom radu u Tuzli. Za vrijeme epidemije kolere, koja je 1893. godine zahvatila i Gračanicu, otvoren je i stacionar sa nekoliko kreveta, koji su posjećivali vojni ljekari iz tuzlanskog garnizona. Svog prvog stalnog ljekara Gračanica je dobila tek 1895. godine.

Prvi ljekari imali su status državnih službenika (u sastavu kotarske administracije) i bili su zaduženi za zdravstveno stanje stanovništva na čitavom kotarskom području. U kojim prostorijama su primali pacijente i da li je za te svrhe postojala neka posebna zgrada (ambulanta) nismo mogli pouzdano utvrditi.

Odlukom Zemaljske vlade u Sarajevu (br. 146654) gradnja gradske (opštinske) ambulante odobrena je tek 26.12.1904. godine. U odluci su dati tehnički elementi za izgradnju posebnog objekta od tvrdog materijala, dimenzije 15x8,95 metara. Gradnja ambulante počela je 28.2.1905. godine. Otvorena je za pacijente početkom 1906.¹⁴ Ambulantu je narod zvao hećimska kuća ili špitalj. Bio je to nekadašnji objekat Doma izviđača na prostoru današnjeg stambenog bloka «Grades», koji je srušen poslije 1975. godine.

Prvi gračanički liječnik bio je dr. Josip Katz (Kac). Na dužnost kotarskog liječnika došao je početkom 1895. godine kao «privremeni sreski liječnik trećeg razre-

¹² Esad Tihjić, Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica, 1988, str. 58.

¹³ 50 godina Zavoda za zdravstvenu zaštitu BiH u Sarajevu, Glavni urednik Hasan Kapetanović, Sarajevo, 1983., str. 15-52.

¹⁴ Zapisnik sa sjednice Gradskog zastupstva br. 51-133, Arhiv BiH, ZVS I, Građevinsko odjeljenje, kut. br. 36

da».¹⁵ Polovinom 1896. godine zamjenjuje ga dr. Martin Bleicher (Blajher), «bečki đak», koji će odmah početkom 1897. godine otići na službu u Visoko. Na njegovo mjesto dolazi dr. Justin Karlinski¹⁶, jedan od najpoznatijih tadašnjih ljekara u Bosni i Hercegovini, koji će se nešto duže od svojih prethodnika zadržati na službi u Gračanici. Osim predanog rada u ambulanti, amaterski se bavio i nekim arheološkim istraživanjima u ovom kraju. U «Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu» objavio je zapaženu raspravu o algama na području Gračanice. Pratio je bosanske hadžije u Meku 1891. i 1893. godine i o tom putovanju napisao interesantan putopis. Radio je u Gračanici do 1900. godine, kada na dužnost kotarskog i opštinskog liječnika dolazi dr. Oskar Hildes, student bečkog univerziteta, porijeklom Austrijanac, dobar dijagnostičar i terapeut, koji se posebno angažovao na organizaciji preventive i sa dosta uspjeha propagirao higijenski način života. Učestvujući na suzbijanju zaraznih bolesti, vrlo brzo je savladao domaći jezik, a istražujući folklor ovog kraja stekao je veliku popularnost u narodu. Nakon njegovog odlaska, krajem 1903. godine, poslove sanitetskog službenika – kotarskog liječnika u Gračanici preuzima dr. Martin Blajher. Osim napornog rada u ambulanti, zanimao se, kao i neki njegovi prethodnici, za domaću radinost i folklor, sakupljao odabrane primjerke ručnih radova i odjevnih predmeta. Nešto više od dvije godine radio je u kotarskoj upravi kao sanitetski službenik, a jednu godinu kao opštinski liječnik. U jesen 1905. godine zamjenjuje ga dr. Egon-Eugen Zaharadka, još jedan ljekar visokih stručnih i moralnih kvaliteta, koji se nije libio kućnih

liječničkih posjeta i svakodnevnih kontakata sa običnim ljudima – pacijentima kako u gradu tako i na selu. Često je govorio kako je njemu kao pojedincu i zdravom čovjeku mnogo lakše otići na teren nego bolesnicima dolaziti u ambulantu. Svoje stručne i naučne radove objavljivao je u medicinskim časopisima koje je izdavala Zemaljska bolnica i Zemaljska vlada u Sarajevu, zatim u bečkim medicinskim i drugim časopisima. Kao iskusan i stručan liječnik, u drugoj polovini 1909. godine, premješten je na dužnost šefa neuropsihijatrijskog odjeljenja Zemaljske bolnice u Sarajevu. U jesen iste godine na dužnost kotarskog sanitetskog službenika (liječnika) došao je dr. Leopold Bauer koji će na tom poslu u Gračanici ostati do 1912. godine. Početkom 1910. za opštinskog liječnika u Gračanici došao je Drago Plentaj koji će se na toj dužnosti zadržati nešto više od godine dana. Premješten je na dužnost direktora Zakladne bolnice u Zagrebu.¹⁷ U septembru 1912. godine u gračaničku ambulantu dolazi dr. Lavoslav Bauer, koji će se takođe vrlo kratko zadržati u ovoj čaršiji.

Prvi ljekari nisu se duže zadržavali na službi u Gračanici, ali su svojim savjesnim radom, brzo stjecali ugled narodnog doktora i humaniste. Radili su u raznim sanitarnim komisijama, u masovnim akcijama cijepljenja stanovništva, davali su besplatno lijekove i savjete, stjecali popularnost. Stoga nije ni čudo što su ljudi dosta brzo poslije okupacije počeli da govore: «Nije džajz»¹⁸ ni stanoviti blizu mjesta u kojem nema hećima», a to je mora se priznati, bio veliki uspjeh i najveće priznanje tadašnjoj naučnoj medicini i njenim radnicima.

¹⁵ Prema podacima koje donosi list «Bošnjak» br. 44 od 31.10. 1895.

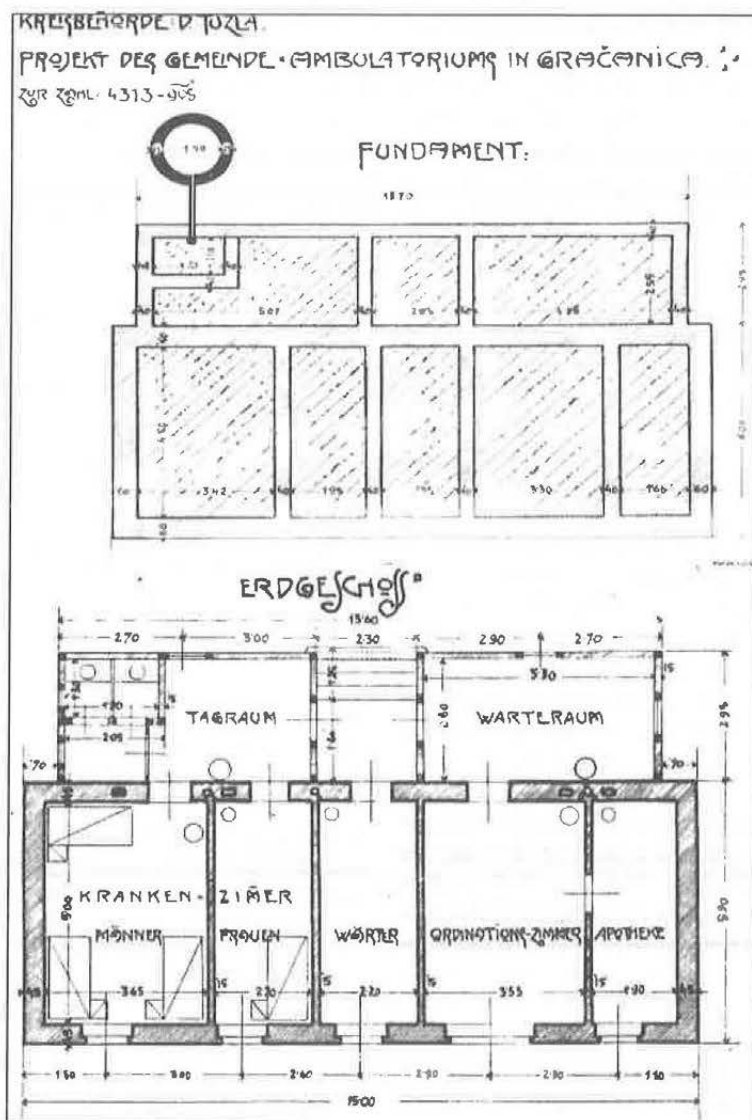
¹⁶ Prema podacima koje donosi list «Bošnjak» br. 4 od 28.1. 1897.

¹⁷ Kazivanja mr. ph. Samuela Elazara o zdravstvenoj službi u Gračanici.

¹⁸ Džajz – (ar), dozvoljeno, dopušteno, slobodno; vjerom dozvoljeno, vjerom dopušteno (Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, «Svjetlost», Sarajevo, 1989, str. 232

Po izbijanju Prvog svjetskog rata, mnogi civilni liječnici su mobilisani. Mnoga manja mjesta ostala su bez svojih liječnika. Gračanica je, srećom, čitavo vrijeme rata, od početka 1914. do 1918. godine, imala relativno dobro «sanitetsko obezbijđenje». «Obezbjeđivao» ga je dr. Franjo Galzinski (Galžinski), porijeklom Poljak iz Krakova,

veliki humanista, koji je došao u Gračanicu sa zadatkom da samo pomogne u suzbijanju kolere, ali je ostao među Gračanlijanima sve do kraja rata kao kotarski sanitetski službenik – kotarski liječnik. Posebno se istakao na suzbijanju i drugih epidemija koje su kao posljedice rata nailazile u valovima. Za ovog čovjeka može se reći da je

Dio projekta zdravstvene ambulante u Gračanici čija je izgradnja počela 28.2.1905. godine

savjesno i časno odslužio svoj radni vijek u Gračanici. Poslije završetka rata i stvaranja nove države vratio se u svoju oslobođenu Poljsku i rodni Krakov, gdje su mu djeca bila na školovanju.

Nema mnogo podataka o domaćem pomoćnom sanitetskom osoblju koje je radilo sa ovim ljekarima. Za vrijeme službovanja dr. Leopolda Bauera i dr. Lavoslava Bauera, a neki spominju i za vrijeme službovanja dr. Drage Plentaja i dr. Franje Galžinskog 1914. godine – u gračaničkoj ambulanti s njima je radio i neki bolničar Hašim. To je vjerovatno prvi profesionalni bolničar u Gračanici o kojem se, nažalost, ništa ne zna. Kao bilježnik u opštini Gračanica, 1915. godine spominje se neki Petar Petrović, koji je imao nadimak Babac. Zna se da je njegova žena bila babica i da je vršila privatnu praksu u Gračanici, ali ni njezino ime nije zabilježeno.¹⁹

Prve apoteke i apotekari

Za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini apoteke su otvarane mnogo brže nego ambulate. U Sarajevu i Banja Luci proradile su još u toku trajanja vojnih operacija 1878. godine. Do kraja 1893. godine već su bile registrovane 33 apoteke širom Bosne i Hercegovine: u Sarajevu pet, u Banja Luci tri, po jedna u Brčkom, Bihaću, Prijedoru itd. U Doboju, Tešnju i Tuzli apoteke su otvorene 1884, u Gradačcu 1893, u Gračanici 1894, u Maglaju 1895. godine itd. U to vrijeme bilo je još uvijek dosta konzervativizma, raznih tabua, praznovjerica, posebno na selu. Stoga nije ni čudo što je još dugo vladalo nepovjerenje ne samo prema novim ljekarima

i apotekarima, već i prema lijekovima i travama koje su im oni preporučivali. Stanovništvo se po inerciji i dalje obraćalo narodnim ljekarima ili nadriljekarima, te vjerskim i drugim službenicima, vjerujući više u njih nego u nove ljekare i apotekare koji su uglavnom bili stranci.²⁰

Prva moderna apoteka u Gračanici otvorena je u ljeto 1894. godine. Odobrenje za otvaranje te apoteke dobio je Johan Stanislav Niemzyk (Njemčik), diplomirani farmaceut, porijeklom iz Češke, koji je brzo naučio naš jezik i veoma dobro se uklopio u gračaničku čaršiju. Svojim odnosom prema građanima, zavidnom stručnošću i lijepim manirama brzo je stekao reputaciju dobrog farmaceuta-apotekara. Pod njegovim utjecajem čak i vrlo konzervativni ljudi počinju napuštati nadriljekare i s više povjerenja dolaziti u apoteku i kupovati lijekove kod Njemčika. Potrošnja lijekova ipak nije mogla obezbijediti rentabilno poslovanje apoteke, pa je Njemčik morao «uvoditi dodatnu djelatnost». Prvi je počeo proizvodnju soda-vode, koju je u apoteci prodavao kao ljekoviti napitak. Bavio se i sakupljanjem ljekovitog bilja u okolini Gračanice, sušio ga i otpremao za Beč, Budimpeštu i Prag, odakle je «u kompenzaciji» dobivao lijekove za svoju apoteku.

Svoju prvu apoteku u Gračanici Njemčik je otvorio u jednom manjem lokalnu, koji se nalazio nasuprot nekadašnjeg ulaza u kuću Sime Milosavljevića, na mjestu današnje slastičarne «Modena». Kako se posao brzo razvijao, taj je lokal postajao tijesan i nije mogao zadovoljiti narasle potrebe, (npr. laboratorija za sprav-

¹⁹ Stanovali su u kući koju će od Petra Petrovića kasnije kupiti porodica Jaćimović Mire i Dušanke.

²⁰ U Gračanici je bio poznat Hadži Smail efendija Mašić, kladanjski i gračanički muderis iz 1907. godine, koji se vrlo uspješno služio ljekarušama s turskog i arapskog jezika, spravljao razne lijekove i trave i preporučivao ih svojim oboljelim sugrađanima. Neke od tih ljekaruša u svojoj biblioteci još uvijek čuva Dr. Izet Mašić, unuk pomenutog gračaničkog muderisa, neke je familija Mašića poklonila Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu (Prof. dr. Izet Mašić, Uloga i doprinos mr.ph. Samuela Elazara u razvoju zdravstva i farmacije na gračaničkom području, Gračanički glasnik br. 5, str. 37)

ljanje lijekova), pa je Njemčik negdje poslije 1900. godine morao tražiti veći lokal. Odlučio se za prostorije u prizemlju dvospratnice preko puta tadašnje željezničke stanice u kojoj je danas smještena autoškola (do kafića «Tašo»). U međuvremenu, kupuje plac od Mujage Kučukalića, na samom ulazu s glavnog puta u Lipu (preko puta sadašnje Šumske uprave) i priprema se za izgradnju vlastite zgrade za apoteku. Na tom uglu izgradio je veći objekat sa kupolom u kojem je otvorio apoteku 1912. godine (objekat je sadašnje vlasništvo nasljednika Akifa Čajića i Naima Sokolušića. Još uvijek ga zovu «stara apoteka»). Bio je to nekada vrlo atraktivan lokal uz koji je Njemčik sagradio i stan za apotekara. Ovaj preduzimljivi Čeh, nažalost, nije dugo uživao u plodovima svoga rada. Umro je u novembru 1917. godine. Poslije njegove smrti u apoteci je povremeno radio neki Bohaček, ali je ona bila više zatvorena nego otvorena.

Koncem 1918. godine, u Gračanicu dolazi Josip Šmukler, diplomirani farmaceut iz Osijeka s namjerom da otvori apoteku, ali kako nije imao pet godina radnog iskustva (imao je samo tri) aktuelne vlasti nisu mu dale dozvolu za rad, pa je taj pokušaj propao.

Zdravstvo Gračanice u periodu između dva svjetska rata

Za 40 godina austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini učinjene su krupne društveno-ekonomske i civilizacijske promjene u mnogim oblastima, pa i na srednjanju opštih zdravstvenih i medicinskih prilika. Bosna i Hercegovina je ipak bila i ostala najzaostaliya pokrajina na prostoru moćne Monarhije. Malo je promijenjeno u navikama stanovništva, zdravstveno prosvjećivanje je bilo minimalno i «stvar» en-

tuzijazma pojedinih liječnika, a liječenje u ambulantama i bolnicama postalo je navika samo malog broja gradskog bogatijeg stanovništva.

U Kraljevini SHS, koja nastaje nakon propasti Austro-Ugarske 1918. godine, još dugo će se osjećati teške ratne posljedice – siromaštvo, glad, epidemije. Nizak nivo opšteg standarda i kulture (preko 80% nepismenih), ekonomska kriza koja je pogadala seljaštvo kao najbrojniju populaciju (preko 80%), nazadni običaji i navike – determinisali su ukupno zdravstveno stanje stanovništva. Kao posljedica loše socioekonomske, higijensko-epidemiološke i zdravstvene situacije u zemlji, javljale su se masovne socioekonomske bolesti kao što je bila tuberkuloza, endemijski sifilis, endemska struma, razna miotička oboljenja itd. Bosna i Hercegovina je ostala bez mnogih ljekara koji su u prethodnom periodu dolazili sa strane da bi nakon rata masovno krenuli u zemlje svog porijekla. Preostalo je svega stotinjak školovanih ljekara i vrlo malo srednjeg medicinskog kadra, bolesnički posteljni fond bio je krajnje amortizovan i uništen, stomatološka služba potpuno deficitarna, apoteke su se sporo obnavljale.

Prema zvaničnim podacima za 1940. godinu, u cijeloj Bosni i Hercegovini registrovano je ukupno 3.069 kreveta, od čega je više od 2.000 naslijeđeno od prethodne države. U zdravstvu je radilo nešto oko 450 ljekara i nekoliko desetina takozvanih medicinara sa srednjom stručnom spremom.²¹

Prema popisu stanovništva iz 1921. godine, na srezu Gračanica, koji se uglavnom prostirao na području nekadašnjeg kotara, živjelo je 31.905, a po popisu iz 1931. godine 55.750 stanovnika. Poslije 1931. godine nekadašnje opštine Špionica,

²¹ Bažidar Pokrajčić, *Historijski osvrt na kapacitete razvoja mreže i kadrova zdravstvenih radnih organizacija u SR BiH (1945 – 1975)*, Zbornik radova I kongresa ljekara BiH, tom II, str. 38

Zelinja, Srnice i Osječani pripojene su srezu Gradačac. Kao sjedište sreza, Gračanica je imala 4.058 stanovnika i 886 kuća po popisu iz 1921, odnosno 4.681 stanovnika 1931. godine.²²

Higijensko-zdravstvena situacija

Zbog velike kulturne zaostalosti, loših higijenskih prilika i slabe ishrane, zdravstvene prilike na gračaničkom srezu bile su izuzetno teške i nisu se bitnije razlikovale od ukupnog stanja na nivou Bosne i Hercegovine. Stalno su harale su različite zarazne bolesti i epidemije koje su zahvaćale pojedina područja sreza ili njegovu teritoriju u cjelini. U periodu od 1934. do 1937. godine u srezu je od 7.977 živorođene djece, umrlo 1.096, što iznosi 134,4 na 1.000 živorođenih. U istom periodu na području sreza umrla su 3.482 lica. Najviše ih je bolovalo od TBC pluća. Prema podacima za 1937. godinu, od 526 umrlih lica, 74 su bolovala i umrla od te bolesti. Po broju oboljelih slijede bolesti pjegavog i trbušnog tifusa, od kojih je umrlo 10% oboljelih, zatim dizenterija, škarlatina, difterija, meningitis, tetanus, razne sepe. Gračanički srez se tretirao kao tadašnje najveće žarište endemijskog sifilisa u Bosni i Hercegovini.²³

Ambulante i ljekari

Zdravstvena zaštita stanovništva bila je organizovana po takozvanim zdravstvenim opštinama koje su obično obuhvaćale jedno veće mjesto ili grad sa nekoliko okolnih sela ili pak nekoliko sela za koje je građena zgrada ambulante. Na području gračaničkog sreza organizovane su dvije zdravstvene opštine: Gračanica i Bosansko Petrovo Selo. Zdravstvena opština sa ambulantom i sjedištem u Bosanskom Petrovom

Selu formirana je 1926. godine za sljedeća sela: Bosansko Petrovo Selo, Kakmuž, Porječina, Krtova, Sižje, Miričina, Rašljeva, Gornji Moranjci, Čekanići, Gornja i Donja Orahovica. Za udruženu zdravstvenu opštinu Gračanica – Doborovci, a kasnije i za Lukavicu, koja je obuhvatala Gračanicu i ostala sela tadašnjeg gračaničkog sreza radila je druga opštinska ambulanta, smještena u Gračnici. I jednu i drugu opštinsku ambulantu opsluživao je po jedan ljekar i po jedan medicinski tehničar. Pored dvije opštinske, u Gračnici je bila aktivna i sreska ambulanta, u kojoj je radio sreski liječnik i jedan medicinar, odnosno bolničar.

Po tadašnjoj organizaciji zdravstva, na širokom prostoru gračaničkog sreza radile su svega tri ambulate (dvije opštinske i jedan sreska), sa tri školovana lekara i nekoliko medicinara, najčešće priučenih bolničara.

U prvoj godini poslije Prvog svjetskog rata, nakon definitivnog odlaska dr. Franje Galžinskog, na upražnjeno mjesto sreskog liječnika došao je dr. Ivo (Vicko) Mrčić, rođen u Trpnju na otoku Pelješcu. Kao mlad ljekar, poslu je prilazio sa puno entuzijazma i ozbiljnosti, brzo je osvojio simpatije Gračanlija i gotovo se potpuno srodio sa ovom čaršijom. Nastavljajući rad u postojećoj ambulanti (na mjestu sadašnjeg stambenog naselja «Grades»), uspio je potpuno preurediti taj prostor i izmijeniti izgled ambulante, nabaviti najpotrebniji inventar, najnužniju medicinsku opremu itd. Brzo se afirmisao u Gračnici i njenoj okolini popularnim predavanjima iz oblasti higijene, preventivne zaštite i liječenja raznih bolesti. Radeći duže vremena kao jedini ljekar na srezu, posebno se angažovao na suzbijanju raznih epidemija, organizovanju cijepljenja protiv zaraznih bolesti kao što je bio «Španjolski grip»,

²² U ovim popisima Pribava je bila u sastavu Gračanice

²³ Esad Tihčić, Omer Hamzić, n.d. str. 95

PREDSJEDNIK I ČLANOVI POVJERENSTVA

ZA

IZPITIVANJE UČENICA

PRIMALJSKOG UČILIŠTA U ZAGREBU

Polvrđujemo, da je **Halilbegović Bisera** rođ. 1913. iz Gračanice Nezavisne Države Hrvatske, uredno svršila propisani primaljski tečaj ovog učilišta i 28. 8. 1942. pred nama položila Izpiti iz primaljstva. Na osnovu datog nam ovlaštenja mi imenovanu **Halilbegović Bisera** pošto se zeklele, da će dužnosti svoje savjesno izpunjavati, proglašujemo za primalju, koja je sposobna vršiti primaljsku praksu. Za svjedočanstvo toga dajemo joj ovu diplomu, na kojoj je slavljen pečat Primaljskog učilišta u Zagrebu i naši vlastoručni potpisi.

U ZAGREBU, DNE 30. listopada.

GODINE: HILJADU DEVET STO ČETRDESET I druge.

PREDSJEDNIK IZPITNOG POVJERENSTVA:

UPRAVITELJ PRIMALJSKOG UČILIŠTA:

Ministarstvo unutarnjih poslova,
Glavno ravnateljstvo za zdravstvo.

Diploma prva školovane babice u Gračanici

razne dječje bolesti itd. Jedan je od liječnika «sa strane» koji su se najduže zadržali na službi u Gračanici. Definitivno se oprašta od Gračanice i odlazi «za poslom» u Zagreb 1940. godine.²⁴ U njegovom timu, posebno se isticala Marija Petrović kao babica.

Pošto je diplomirao na medicinskom fakultetu u Zagrebu i apsolvirao stomatologiju u Beogradu, 1931. godine, u svoj rodni grad vraća se Avdo Prohić kao prvi školovani liječnik Gračanlija. Počeo je kao opštinski ljekar udružene zdravstvene opštine Gračanica – Doborovci. Poslije 1940. godine, nakon odlaska dr. Mrčića, imenovan je na dužnost sreskog ljekara u Gračanici, gdje će ostati do 1943. godine.²⁵ Kao liječnik uživao je veliki ugled kako u Gračanici, tako i među seoskim stano-

vništvom, a dolazili su mu i pacijenti iz susjednih gradova. U svom rodnom gradu dr. Prohić nije bio samo medicinski, već i vrlo aktivan društveni radnik. Sa puno entuzijazma radio je u mnogim društvenim organizacijama kao što je Crveni krst, kulturno-umjetničko društvo, sportske organizacije itd.

Kada je dr. Prohić preuzeo dužnost sreskog ljekara, na njegovo mjesto u opštinsku ambulantu dolazi dr. Petar Mamontov, koji će ostati u Gračanici sve do 1945. godine.

Prvi ljekar u ambulanti Bosansko Petrovo Selo bio je neki Rus, poslije njega radila je neka Ruskinja, a od 1932. godine u toj ambulanti radi dr. Branimir Ilić, rodom iz Zaječara. Od aprila 1941. godine ambulanta prestaje sa radom, a dr. Ilić odlazi u Srbi-

²⁴ Kao iskusan ljekar, učestvovat će u velikim akcijama suzbijanja zaraznih bolesti na području gračaničkog sreza, koje je organizovala aktuelna vlast tokom 1947. godine.

²⁵ Dr. Avdo Prohić je rođen 15.2.1902. godine, osnovnu školu završio je u Gračanici, gimnaziju u Tuzli. Na medicinskom fakultetu u Zagrebu diplomirao je 22.12.1928. godine. Potom odlazi u Beograd na Zubnu kliniku dr. Vase Caričevića, kod kojeg je 1930. godine apsolvirao stomatologiju.

ju.²⁶ Postoje indicije da je neposredno pred Drugi svjetski rat zdravstvena ambulanta postojala i u Miričini, jedno vrijeme u Pelešovoj kući, a zatim u zgradi željezničke stanice. U ovu ambulantu, koja je vjerovatno pripadala željezničarima, ljekar je dolazio povremeno iz Lukavca.²⁷

U periodu od 1937. do 1939. godine izgrađena je prva faza Doma zdravlja u Gračanici (na sadašnjoj lokaciji) i manja zgrada za ambulantu u Bosanskom Petrovom Selu (na izlazu prema Kakmužu). Dom zdravlja izgrađen je po jedinstvenom projektu Higijenskog zavoda Vrbaske banovine, koja je i finansirala takve projekte. Doveden je i poseban vodovod sa Lipe,²⁸ koji će biti u funkciji sve do priključenja Doma zdravlja na gradski vodovod poslije 1963. godine. U međuvremenu, ponestalo je sredstava za nabavku inventara i medicinske opreme, pa se Dom zdravlja nije ni mogao «staviti u funkciju» do početka Drugog svjetskog rata, kada je pretvoren u Dom za nezbrinutu djecu i siročad.

Apoteke i apotekari

U proljeće 1919. godine Njemčekova udovica prodaje zgradu apoteke magistru farmacije iz Zagreba Aleksandru Grliću. Magistar Grlić popravljajući i preuređuje objekat i otvara modernu apoteku, dobro snabdjevenu lijekovima i ostalim farmaceutskim artiklima. Bio je vrlo poduzetan, dobar stručnjak i društveni radnik, angažovan u raznim stručnim i naučnim organizacijama. Često je objavljivao naučne

radove i članke u mnogim uglednim stručnim publikacijama i časopisima. Nakon penzionisanja bio je dugo aktivan u Farmaceutskom društvu Hrvatske, Sekcija farmaceuta seniora u kojoj je često držao predavanja.

Poslije odlaska Aleksandra Grlića njegovu apoteku preuzeo je magistar farmacije Lutvo Muftić, koji će je, nakon kraćeg vremena, prodati magistru farmacije Hugi Oršaniću i nastaviti posao u Konjicu. Hugo Oršanić je bio dobar apotekar i još bolji društveni radnik, vrlo ambiciozan i vrijedan. Bio je vrlo aktivan u obnavljanju Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Gračanici, agitirao je i zagovarao izgradnju električne centrale, vodovoda itd. Stoga nije ni čudo što je biran i za opštinskog vijećnika u Gračanici. Kada je magistar Oršanić odselio u Sarajevo, apoteku u Gračanici otvorio je Viktor Kolman, koji je došao iz Slavonije. Kupio je pekaru Mujage Kučukalića, adaptirao je i preuređio za apoteku i stan za apotekara. Bila je to poznata apoteka u centru grada (na čaršiji), na mjestu sadašnje velike zgrade Hajrudina Helića. Viktora Kolmana, kao Jevreja, strijeljali su Nijemci u proljeće 1943. godine u blizini Boljanića, gdje se bio sklonio ispred ustaških progona. Poslije Kolmana, za apotekara u Gračanicu dolazi iz Tešnja magistar farmacije Velimir Svečenski, rodnom iz Osijeka, koji će držati apoteku u Gračanici još dugo poslije završetka Drugog svjetskog rata.

²⁶ Podatke o stanju zdravstva na području Bosanskog Petrovog Sela u prošlosti i ljekarima koji su nekada radili na tom području, za rahm. Osmana Delića prikupio je i srediо Luka Mišanić, nekadašnji bolničar Zdravstvene stanice u Bosanskom Petrovom Selu.

²⁷ Esad Tihiić, Omer Hamzić, n.d. str. 76

²⁸ Ustvari, izvršena je rekonstrukcija vodovoda koji je drvenim čunkovima doveden iz Drijenče za potrebe mahale Lipa još u 18. stoljeću. Na starom vodovodu postojala je i jedna česma, podignuta na erarnom zemljištu u neposrednoj blizini nekadašnje Hadži Džafer džamije na Lipi. Imala je korito isklesano u krečnjaku koje je preneseno u drugu mahalu.

Gračanička ambulanta za vrijeme Drugog svjetskog rata

Tokom Drugog svjetskog rata higijensko-zdravstvene prilike u Gračanici kao i na čitavom području sreza, odnosno kotara bile su jako teške i komplikovane. Radila je samo postojeća civilna ambulanta, dok je objekat novoizgrađenog Doma zdravlja stavljen u funkciju dječjeg prihvatilišta, odnosno sirotišta.

U ljeto 1941. godine uslijedit će ustanak, a zatim i poznati događaji na Ozrenu. U ratnim dejstvima porušena je zdravstvena ambulanta u Bosanskom Petrovom Selu. Potom je uspostavljena improvizovana ratna bolnica na Brezicima, u kojoj je kraće vrijeme radila i čuvena doktorica Roza Papo²⁹. Nakon takozvanog «četničkog puča na Ozrenu» u proljeće 1942. godine, čitavo to područje ostaje bez organizovane zdravstvene zaštite, gotovo sve do 1945. godine.

Mnoge vojske koje su dolazile i prolazile ovim krajevima ostavljale su iza sebe zaraze, epidemije i pustoš. Početkom 1943. godine u Gračanici se osjećala nestašica hrane, koja je najviše pogađala siromašne slojeve stanovništva. Sabirno mjesto izbjeglica koje su se iz istočne Bosne u sve većem broju prebacivale u Posavinu i dalje je bila Gračanica. Do sredine 1943. godine u gradu i okolnim selima bilo ih je između 1.500 i 2.000. Svima je trebalo osigurati krov nad glavom, ishranu i medicinsku zaštitu. Na

čitavom području sreza harala je epidemija pjegavog tifusa, a u nekim selima se još izražajnije širio endemijski sifilis.

Krajem 1942. ili početkom 1943. godine dr. Prohić odlazi u Zagreb. Na dužnost kotarskog liječnika u Gračanicu dolazi doktorica Jolanda Raušić Oberson, koja će se sve do kraja rata, zajedno sa dr. Mamontovim, ostati sa narodom ovoga kraja. Krajem 1942. i početkom 1943. godine zarazne bolesti uzimale su sve više maha, pa su tadašnje vlasti bile prinudene da, uz specijalno odobrenje sa najvišeg mjesta, angažuju i ljekare jevrejskog porijekla. U Gračanicu dolazi ljekar specijalista dr. Hinko Marić, a u Doborovce dr. Vilim Šmukler – obojica s porodicama i pomoćnim osobljem. Ali ustaše su već pripremale progon i deportaciju preostalih jevrejskih porodica iz Gračanice, pa su ti ljekari bili prvi na udaru. U opasnosti se našao i apotekar Viktor Kolman. Bježeći ispred progona, dr. Marić i apotekar Kolman tragično će završiti tokom ofanzive njemačke «Vražje divizije» na Ozrenu.³⁰

²⁹ Esad Tihić, Omer Hamzić, n.d. str. 160

³⁰ Dr. Hinko Marić i apotekar Viktor Kolman sa porodicama i osobljem 28.2.1943. godine sklonili su se na četničku teritoriju – u Boljanić. Dr. Vilim Šmukler pobjegao je iz Doborovaca 7.3.1943. godine – u pravcu Srnica i Gradačca. U toku operacije njemačke «Vražje divizije» na Ozrenu, Kolmana su zarobili i strijeljali Nijemci, dok su dr. Marić i njegova sestra pomoćnica Katica Vrhovec poginuli u bombardovanju. Helena Kolman sa djetetom vratila se u Gračanicu 24.4.1943. godine, odmah uhapšena i sprovedena u tuzlanski zatvor. (Esad Tihić, Omer Hamzić, n.d. str. 208)

II dio

Zdravstvene prilike na području gračaničke opštine u periodu od završetka Drugog svjetskog rata do početka agresije i rata za BiH 1992. godine

Masovne poslijeratne sanitacije

U upravno-administrativnom pogledu, sve do 1955. godine, Gračanica je bila sjedište sreza koji se nalazio u Tuzlanskom okrugu i uglavnom zahvatao svoju predratnu teritoriju.³¹ Administrativnom reformom, 1955. godine, dolazi do ukidanja gračaničkog sreza, a njegovo područje dijele se na dvije opštine – Gračanicu i Bosansko Petrovo Selo – koje ulaze u sastav sreza Tuzla. Nakon ukidanja srezova u Bosni i Hercegovini, 1962. godine, veći dio teritorije opštine Bosansko Petrovo Selo ulazi u sastav opštine Gračanica, koja se teritorijalno neće mijenjati sve do 1992. godine. Zahvatala je površinu od 387 kvadratnih kilometara i 28 naselja s obje strane Spreče. Po popisu iz 1953. na tom prostoru živjelo je 34.114, a po popisu iz 1991. godine 59.051 stanovnika. Gračanica kao sjedište opštine imala je 5.502 stanovnika i 1.143 domaćinstva 1953. i 12.711 stanovnika i 3.957 domaćinstava 1991. godine. Radi se pretežno o seoskom stanovništvu, uglavnom mlađeg uzrasta, sa tendencijom opadanja nataliteta kao i mortaliteta novorođenčadi – što je rezultat poboljšanja opštih zdravstvenih prilika i standarda stanovništva.

Kao i na ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine i na području gračaničkog sreza higijensko-zdravstvene prilike poslije Drugog svjetskog rata bile su izuzetno teške, uslovi stanovanja, ishrane i vodosnabdijevanja jako nepovoljni. Zdravstvena zapuštenost i neprosvijećenost posljedica je opšte zaostalosti, konzervativizma, sporog privrednog razvoja itd. Vladala je opšta bijeda, nehigijenski uslovi života, ušljivost, trahom, tuberkuloza, favus (čelavost) i td.

Sa takvim nedaćama preostalo medicinsko osoblje teško je izlazilo na kraj. Odmah poslije 7. aprila 1945. godine (kada su partizanske jedinice ušle u Gračanicu), nova vlast poduzima opsežne higijensko-epidemiološke mjere i aktivnosti na poboljšanju zdravstvene zaštite na čitavom srezu. Jedna od prvih akcija izvedena je u okviru priprema za proslavu Prvog maja, u Gračanici. Oko 300 starijih ljudi, žena i omladine 28.4.1945. godine radilo je na čišćenju grada i rijeke Sokoluše od prljavštine i nečistoće. U Brijesnici, Klokotnici, Lukavici, Skipovcu i drugim selima uslijedit će slične aktivnosti.

U isto vrijeme nove vlasti uspostavljaju i novu organizaciju zdravstvene službe u Gračanici. Već polovinom aprila 1945. godine za referenta saniteta u Komandi mjesta Gračanica postavljena je dr. Jolanda Raušić Oberson, koja je u mjesnoj zdravstvenoj ambulanti radila od sredine 1942. godine. Čim je preuzela novu dužnost, ova agilna doktorica uspostavlja i uređuje zdravstvenu ambulantu Komande mjesta u kojoj se svakodnevno vrše pregledi vojnika i civila. Sa doktoricom Oberson, u ovoj službi radio je higijeničar-dezinfek-

³¹Teritorija gračaničkog sreza, u administrativnom pogledu, bila je podijeljena na sedam opština (narodnih odbora opštine). Prema zvaničnoj statistici, 1952. godine, na području Sreza bilo je 41.420 stanovnika, a po opštinama (narodnim odborima) stanje je bilo sljedeće: Gračanica 6.838, Doborovci 7.773, Orahovica 6.854, Bosansko Petrovo Selo 4.276, Karanovac 3.689, Brijesnica 5.246 i Lukavica 6.953 stanovnika.

Bisera Halilbegović (desno), prva školovana babica, pred Domom zdravlja 1952. godine

tor Dragoljub Trojanović i bolničar Dragoje Tešić. Kao pomoćni dezinfektori u početku se spominju trojica Jukana – Osman, Hazim i Mustafa. Bili su zapaženi po nesebičnom zalaganju u svim sanitarno-higijenskim poslovima i akcijama u Gračanici.

U drugoj polovini 1945. godine ukida se Komanda mjesta, a mnoge službe prelaze na takozvani mirnodopski režim rada. Između ostalih, formiraju se Sreska i Gradska zdravstvena ambulanta kao prve javne zdravstvene ustanove za preventivnu zdravstvenu zaštitu na području gračaničkog sresa. Kao posebno operativno tijelo za sprovođenje opsežnih higijensko-zdravstvenih mjera na području sresa, aktuelne vlasti formiraju Sresku zdravstvenu komisiju, koja će preko svojih zdravstvenih sekcija na terenu pokrenuti u akciju kompletno medicinsko osoblje, mnoge građane i omladinu, dobrovoljne aktiviste. Članovi tih sekcija danonoćno su radili na zdravstvenom prosvjeđivanju stanovništva, suzbijanju zaraznih bolesti, njegovanju bolesnih i iznemoglih, suzbijanju praznovjerja i nepovjerenja u savremene

metode liječenja. Svakodnevno su obilazili sela, prikupljali podatke o broju oboljelih i pomagali stanovništvu u provođenju konkretnih higijenskih mjera - uređenju voda, krečenju stambenih i gospodarskih objekata, uklanjanju nečistoća i đubreta, sređivanju sanitarnih uređaja, uspostavljanju takozvanih raskužnih stanica itd.

Organizovano je vakcinisanje stanovništva protiv trbušnog tifusa, a održani su i dezinfektorski tečajevi za članove zdravstvenih sekcija.³² U nedostatku higijenskih sredstava i sapuna, uspostavljaju se takozvane raskužne stanice (parionice), ustvari suhe komore za raskuživanje i pranje odjeće zaraženih i oboljelih. Jedna takva komora izgrađena je u Dječjem domu. Otpočelo se sa osposobljavanjem kupatila za sistematsko raskuživanje ljudstva kao i prostorija u koje će se smjestiti prihvatna bolnica.

U ovom periodu izvršene su masovne vakcinacije i cijepljenje stanovništva protiv tifusa, raznih stomaknih bolesti, endemijskog sifilisa, fausa itd. U pomoć su priskakali mnogobrojni volonteri, dobrovoljci

³² Esad Tihić, Omer Hamzić, n.d. str. 291.

higijeničari, aktivisti Crvenog krsta i drugih masovnih organizacija, a počesto i najviši organi vlasti. Primjer za to je velika akcija na suzbijanju i liječenju endemijskog sifilisa na prostoru sjeveroistočne Bosne (Gradačac, Modriča, Doboj, Tešanj, Maglaj, Gračanica, Tuzla, Brčko, Bijeljina, Zvornik, Kladanj), koju je organizovalo i vodilo Ministarstvo narodnog zdravlja Bosne i Hercegovine. Ovaj veliki posao vodila je doktorica Angelina Atijas sa svojim pomoćnicima iz tog Ministarstva. Kako je Štab akcije bio u Gračanici, u ovoj ekipi se tokom 1947. i 1948. godine povremeno angažovao i dr. Ivo Mrčić, poznati gračanički ljekar između dva svjetska rata. Od Gračanlija je u ovoj akciji je, između ostalih, učestvovao i bolničar Muharem Memić sa još nekoliko odabranih medicinskih tehničara.³³

Iako se sifilis postepeno iskorjenjivao, do sredine pedesetih broj oboljelih još uvijek je bio povelik, pa se liječenje nastavilo i dalje istim intenzitetom. Tokom 1950. godine angažovana je specijalna ekipa sa kožno-veneričnog odjeljenja iz Sarajeva, koja je evidentirala 7.777 slučajeva sifilisa. Prema zvaničnim podacima, samo u posljednja tri mjeseca 1951. i prva tri mjeseca 1952. godine na području sreza izliječeno je 1.142 lica, a do kraja 1952. godine preko 80% oboljelih.³⁴

Nova vlast je pokušavala stvoriti bolje uslove za funkcionisanje zdravstvene službe u Gračanici, ali se taj proces odvijao dosta sporo. Nedostajali su kadrovi, prostor, oprema, sredstva... Zdravstvena zaštita, stoga, nije mogla biti na potrebnoj visini. Radi lo se sa dosta improvizacija, posebno na

preventivnoj zdravstvenoj tako da su se higijensko-zdravstvene prilike na terenu dosta sporo mijenjale. O tome svjedoči i jedan izvještaj o sanitarno-higijenskom i epidemiološkom stanju na području Sreskog narodnog odbora Gračanica za 1950. i 1951. godinu u kojem se, između ostalog, ističe da je «higijena i zdravstvena zaštita na selu kao i u gradu, a napose u zabačenim krajevima vrlo slaba. Nužnici, bunarevi, otpadne jame i tome slično su vrlo slabi. Vrela i bunarevi su nehigijenski ili uglavnom pokvareni. Higijena doma u selu vrlo slaba (...) Što se tiče vašljivosti, ista je prilično velika. Ovo se najbolje moglo ustanoviti na radnicima koji kolektivno stanuju i na djeci».³⁵ Raznim administrativnim mjerama organi vlasti pokušavaju izmijeniti stanje – masovnim akcijama, uključivanjem masovnih društvenih organizacija, omladine itd. Početkom 1952. godine formirani su posebni aktivni za suzbijanje ušljivosti na čitavom području sreza. Gradski narodni odbor u Gračanici takav aktiv formirao je 22.3.1952. godine. U uputstvu za rad tog aktiva, između ostalog je pisalo: «U svakoj ulici obučiti žene za praktično otkuhavanje i parenje rublja i objasniti učesnicima važnost otkuhavanja u borbi protiv ušljivosti.»³⁶ Savjet za narodno zdravlje i socijalno staranje 3.7.1952. godine donio je posebnu naredbu o uređenju nužnika i pijaćih voda na teritoriji sreza. U Naredbi je, između ostalog napisano: «1. Sve javne ustanove, sve zadružne ustanove u selima i sva privatna domaćinstva kako u gradu, tako i na selu moraju imati pred svojim zgradama higijenski uređene

³³ U sjećanju bolničara Muharema Memića (koji je podatke o ovoj akciji dao rahm. Osmanu Deliću) ostala su samo imena sestre Nevenke i bolničara Ante Rebića.

³⁴ Izvještaj Sreskog narodnog odbora Gračanica od 6.3.1952. godine, Regionalni historijski arhiv Tuzla, Fond SNO Gračanica za 1952, fasc. 171

³⁵ Izvještaj o sanitarno-higijenskom i epidemiološkom stanju na području Sreskog narodnog odbora Gračanica za 1950. i 1951. godinu, Posebna arhivska građa Doma zdravlja Gračanica

³⁶ Regionalni historijski arhiv Tuzla, Fond SNO Gračanica za 1952, fasc. 171

nužnike; 2. Sve pijaće vode (izvori i bunari) bilo da služe javnoj upotrebi ili privatnoj moraju biti higijenski uređeni...»³⁷

I pored stalnog angažovanja državnih organa, pa čak i represivnih mjera koje su s vremena na vrijeme preduzimane, higijensko-epidemiološka situacija sve do početka šezdesetih bila je jako nepovoljna. Uslovi stanovanja, ishrane, vodosnabdijevanja nisu bili na zadovoljavajućem nivou. Zdravstvena zapuštenost i nepros-

formiranju Sreske higijenske stanice kao posebne budžetske ustanove za suzbijanje zaraznih bolesti na području sreza.³⁸

Tek početkom 1958. godine počelo se ozbiljnije razmišljati o dovođenju vode u Gračanicu. Narodni odbor opštine Gračanica, 10.3.1958. godine, donosi Rješenje o osnivanju Uprave vodovoda kao ustanove sa samostalnim finansiranjem,³⁹ ali tek 1963. godine godine počinje realizacija tog velikog projekta. Izgrađen je vodovod od

Prvo ovzilo hitne pomoći

vijećenost posljedica je opšte zaostalosti, konzervativizma, sporog razvoja industrije itd. Vladala je opšta bijeda, nehigijenski uslovi života, ušljivost, trahom, tuberkuloza, favus (ćelavost). Svim tim problemima skoro svakodnevno bavili su se i najviši organi vlasti. Sreski narodni odbor Gračanica 4.3.1954. godine, donosi rješenje o

Sokola do Gračanice u dužini od 6 kilometara – sa akumulacionim rezervoarom na Gaju i glavnom arterijom u samoj Gračanici – na relaciji stara stanica milicije (sadašnje preduzeće «Zanati») - Tvornica obuće «Fortuna». Vodovod je pušten u rad 1964. godine, a potom je nastavljena izgradnja gradske mreže.

³⁷Regionalni historijski arhiv Tuzla, Fond SNO Gračanica za 1952, fasc. 175

³⁸Rješenje Sreskog narodnog odbora od 4.3.1954. Regionalni historijski arhiv Tuzla, Fond SNO Gračanica za 1954.

³⁹Zapisnik sa sjednice NOO Gračanica od 10.3.1958. godine, Regionalni historijski arhiv Tuzla, Fond NOO Gračanica za 1958.

Još dugo poslije rata u velikom broju domaćinstava u upotrebi su bila otvorena ognjišta, što samo po sebi govori o vrlo niskom standardu stanovanja i higijene na selu. Narodni odbor opštine Gračanica posebnom Odlukom od 23.12.1958. godine određuje krajnje rokove do kojih su se morala ukloniti otvorena ognjišta u kućama i zamijeniti ih pećima ili nekim drugim postrojenjima za zagrijavanje.⁴⁰ Do 31.12.1959. godine ognjišta su se morala ukloniti u naseljima Gračanica, Donja Lohinja, Sočkovac, Karanovac i Boljanić, a do 31.12.1960. godine u naseljima Lukavica, Donji i Gornji Skipovac, Prijeko Brdo, Trnovci, Džakule, Vranovići, Gornja Lohinja, Malešići, Babići, Škahovica, Soko, Piskavica, Doborovci i Stjepan Polje.⁴¹

Iako nisu poznati dometi i efekti ove Odluke, ona se može uzeti kao neki međaš ili prekretnica koja na simboličan način označava kraj jednog i početak drugog razdoblja u kulturno-civilizacijskom razvoju ovih krajeva, posebno u oblasti stanovanja i opšteg životnog standarda ovdašnjih ljudi koji se poslije šezdesetih nezadrživo razvija i bilježi konstantan porast u svim svojim segmentima. Zahvaljujući brzom razvoju privrede, prije svega prelasku sa zanatskog na industrijski način proizvodnje, izvršenoj elektrifikaciji, urbanizaciji i izgradnji puteva, vodovoda, telefonije, podizanju nivoa pismenosti, školske naobrazbe i kulture stanovništva, te pod utjecajem naših radnika koji se masovno zapošljavaju u Hrvatskoj, Sloveniji i zapadnoevropskim zemljama, znatno brže mijenjaju se ekonomske, socijalne i kulturne prilike na području opštine. Veliki je utjecaj toga progressa bio na opštu i zdravstvenu

kulturu, te na zdravstveno stanje stanovništva u cjelini. Značajna sredstva za razvoj zdravstva izdvajalo je i samo stanovništvo putem raznih akcija, samodoprinosa itd. Poslije 1060. godine osjetio se vidan napredak u svim oblastima, pa i u oblasti zdravstvene zaštite stanovništva.

Osim krupnih društvenih promjena, liberalizacije strogo centralizovanog sistema, u Gračanici se, naročito poslije 1958. godine, «dogodio» lagani prijelaz sa čisto zanatskog načina proizvodnje na neke vidove industrijskog načina privređivanja. Nekadašnje zanatske radionice izrastaju u male industrijske pogone koji će se jedan za drugim «seliti» iz čaršije u sadašnju industrijsku zonu. Postepeno se povećava broj zaposlenih radnika, u porastu je lični i opštedruštveni standard stanovništva, izrastaju novi školski objekti, električna struja dolazi i u najudaljenija sela opštine, pristižu prvi radio-aparati...

Skoro u potpunosti su iskorijenjene nekadašnje tradicionalne bolesti, a lična higijena, zdravstvena kultura i kultura stanovanja, pod utjecajem škole i «gastajbartera», koji u sve većem broju rade izvan Bosne i Hercegovine, podiže se na viši nivo.

Osnivanje, status i finansiranje Doma zdravlja

Od 1945. do 1952. godine zdravstvena zaštita stanovništva bila je uklopljena u strogo centralistički sistem upravljanja u zemlji – pod neposrednom državnom kontrolom kao i sve druge djelatnosti. Uspostavljen je takozvani direktivni sistem rukovođenja i upravljanja kompletnim privrednim granama i društvenim djelat-

⁴⁰ Odluka Narodnog odbora opštine Gračanica od 23.12.1958. godine, br. 6534/58, Regionalni historijski arhiv Tuzla, Fond NOO Gračanica za 1958.

⁴¹ Prekršiocima ove odluke bilo je «zapriječeno» odredbama člana 8 i 9 tadašnjeg Zakona o štednji drva.

nostima. I zdravstvene ustanove bile su pod neposrednim rukovodstvom nadležnih državnih organa, raznih državnih uprava ili ministarstava. Svi raspoloživi kadrovi u zdravstvu, posebno ljekari, planski su «dodjeljivani» pojedinim ustanovama i gradovima u koje su odlazili «po zadatku» kao i drugi deficitarni kadrovi (inženjeri, učitelji, nastavnici, administrativni radnici itd). Sreska zdravstvena ambulanta u Gračanici bila je pod neposrednom upravom i u nadležnosti sreskih organa vlasti. Radila je u istim prostorijama na lokaciji sadašnjeg naselja «Grades».

Za uspomenu i dugo sjećanje: dio osoblja Doma zdravlja 1955. godine

Poslije 1950. godine dolazi do krupnih društvenih promjena, liberalizacije i otopljanja krutog državnog centralizma, te uvođenje društvenog upravljanja u mnogim oblastima, pa i u zdravstvu, koje postepeno prelazi na samostalno finansiranje. Zdravstvene ustanove nisu više pod direktnom upravom državnih organa, već imaju svoje organe upravljanja, direktora, upravni odbor itd. Uspostavljaju se zavodi za socijalno osiguranje koji preuzimaju troškove liječenja socijalno osiguranih lica.⁴² Krupne promjene izvršene su i sistemu raspodjele sredstava za socijalno osiguranje. Do 1952. godine sve zdravstvene ustanove prelaze na takozvano samofinansiranje.

Tek početkom 1951. godine aktuelne vlasti pokreću inicijativu za otvaranje Doma zdravlja u Gračanici i preseljenje

zdravstvene službe u objekat izgrađen na sadašnjoj lokaciji upravo za tu namjenu neposredno prije početka Drugog svjetskog rata. Tokom 1951. godine radilo se na prikupljanju sredstava za nabavku inventara i medicinske opreme bez koje nije mogla funkcionisati zdravstvena ustanova ranga doma zdravlja. U međuvremenu, obezbijeden je drugi smještaj za djecu bez roditeljskog staranja koja su još uvijek boravila u tom objektu.

Početkom 1952. godine medicinsko osoblje Sreske zdravstvene ambulante preselilo se iz svojih starih prostorija u novouređene i savremeno opremljene prostorije Doma zdravlja. Bio je to mali kolektiv na čelu sa dr. Predragom Đakovićem u kojem su bili: bolničari Boro Kuprešak i Muharem Memić, higijeničari Muhamed Bedak i Husein Šerifović, te babice - Biser Halilbegović i Katica Rimar, kasnije

⁴² Za prvog šefa Uprave za socijalno osiguranje pri Sreskom narodnom odboru Gračanica 28.7.1952. godine postavljen je Avdo Zejnilagić (Odluka SNO Gračanica 5772/52, Regionalni historijski arhiv Tuzla, Fond SNO Gračanica za 1952, fasc. 171.)

udata Ivanišević. Od osoblja bivšeg Dječjeg doma preuzeto je, takođe, nekoliko radnika, među kojima su bili: Nevenka Gašić, Dušanka Dejanović, Jusuf Junuzović, Mustafa Letić i dr. Preseljenje u nove prostorije, obilježeno je skromnom proslavom koja je održana 7. aprila 1952. godine.⁴³ Dom zdravlja u Gračanici zvanično je osnovan Rješenjem Narodnog odbora Sreza Gračanica br. 3642/53 od 14. 5.1953. godine.⁴⁴ To je, svakako, jedan od najvažnijih datuma u historiji gračaničkog zdravstva. Zdravstvena stanica Bosansko Petrovo Selo kao ustanova sa samostalnim finansiranjem osnovana je Rješenjem Narodnog odbora opštine Bosansko Petrovo Selo broj 1040/56, od 10.5.1956. godine.

Dom zdravlja u Gračanici organizovan je kao institucija sa samostalnim finansiranjem, na čijem je čelu bio direktor, obavezno ljekar, Radnički savjet i Upravni odbor. Dom zdravlja, kao ustanova od posebnog društvenog interesa imao je svoja Pravila na osnovu kojih je uspostavljao unutrašnju organizaciju rada, utvrđivao konkretne zadatke, ostvarivao funkciju društvenog upravljanja itd. Sve do 1.4.1961. godine Dom zdravlja je poslovaao kao ustanova sa samostalnim finansiranjem. Od tog datuma, pa nadalje posluje kao ustanova koja samostalno utvrđuje ukupan prihod i dohodak i samostalno vrši njegovu raspodjelu.⁴⁵ Zdravstvo se finansiralo preko Komunalnog zavoda za socijalno osiguranje Tuzla sa kojim su se sklapali godišnji ugovori o programu rada i takozvanom «obimu usluga». Poslije 1974 godine proklamuje se takozvana «slobodna razmjena rada između davalaca i korisnika usluga», uspostavlja se regionalna Samoupravna interesna zajednica Tuzla i Osnovna zajednica za zdravstvenu zaštitu Gračanica.

Krajem 1974. godine uslijedile su rasprave o modelima nove organizacije zdravstva u skladu sa ustavnim promjenama i intencijama Zakona o udruženom radu, koji je kao neki «Radnički ustav», bio u postupku donošenja. Postavljalo se pitanje da li razbijati jedinstvenu radnu organizaciju u nekoliko manje-više odvojenih firmi (osnovnih organizacija udruženog rada) ili se organizovati kao radna organizacija bez nekih suštinskih promjena. Vodeću riječ, kao i u drugim oblastima, imao je politički faktor koji je manje-više diktirao modele i forme organizovanja, bez obzira na njihovu ekonomsku ili, u ovom slučaju, medicinsku opravdanost. Takve procese narod je zvao «ourizacija».

Gradska apoteka pripojena je Domu zdravlja 1973. godine, a 1974. godine i Zdravstvena stanica Bosansko Petrovo Selo. Međutim, i dalje su funkcionisale dvije odvojene medicinske ustanove (osnovne organizacije udruženog rada – OOUR-a) – jedna u Gračanici, a druga u Bosanskom Petrovom Selu, istina – labavo povezane nekim zajedničkim administrativno-tehničkim poslovima na nivou «krovne» radne organizacije, odnosno Doma zdravlja sa sjedištem u Gračanici. Krajem 1975. godine dolazi do ukidanja osnovnih organizacija udruženog rada i stvaranja jedinstvene Radne organizacije (bez OOUR-a) pod nazivom Dom zdravlja «25. maj» Gračanica. Kako se ni ova organizacija nije uklapala u zadate «šeme», pod pritiskom političkog faktora, ponovo je izvršena «ourizacija» zdravstva na takozvanom teritorijalnom principu. U junu 1976. godine takozvane političke strukture organizuju referendum kojim je ozvaničena Radna organizacija Dom zdravlja «25. maj» Gračanica sa os-

⁴³ To je datum koji se sve do 1992. godine obilježavao kao Dan oslobođenja Gračanice.

⁴⁴ Izvještaj o poslovanju Doma zdravlja Gračanica za 1965. godinu, str.1, Posebna arhiva Doma zdravlja Gračanica

⁴⁵ Službeni list FNRJ br. 45/60